

تحقیق الاوزان

تألیف:

عبدالله بن محمد اشرف صدیقی (۱۲۸۳ هـ ق)

با مقدمه و نظارت: مهدی قربانی

تحقیق و تصحیح:

منوچهر آراسته

انتشارات قاف
مشهد الرضا (ع)

سرشناسه : صدیقی، عبدالله بن محمد اشرف
 عنوان و نام پدیدآور: تحقیق الاوزان / تالیف عبدالله بن محمد اشرف صدیقی (۱۲۸۳ هـ.ق.); با
 مقدمه و نظارت مهدی قربانی؛ تحقیق و تصحیح منوچهر آراسته.
 مشخصات نشر : مشهد : قاف مشهد الرضا (ع)، ۱۳۹۲.
 مشخصات ظاهری : ۱۰۴ ص: مصور.
 شابک : ۹۶۴-۸۸۵۵-۹۹-۹ ۹۷۸-۹۶۴-۸۸۵۵-۹۹-۹ ۵۰۰۰۰ ریال
 وضعیت فهرست نویسی : فیپا
 یادداشت : کتابنامه به صورت زیرنویس.
 موضوع : وزن ها و اندازه های عربی
 موضوع : وزن ها و اندازه های ایرانی
 شناسه افزوده : قربانی، مهدی، ۱۳۳۳ -، مقدمه نویس، ویراستار
 شناسه افزوده : آراسته، منوچهر، ۱۳۵۸ -، مصحح
 رده بندی کنگره : ۱۳۹۱ ق ۴ ص ۸۵ QC
 رده بندی دیویی : ۳۸۹/۱۵
 شماره کتابشناسی ملی : ۲۸۰۹۶۹۵

انتشارات قاف
 مشهد الرضا (ع)

عنوان کتاب: تحقیق الاوزان
 مؤلف: عبدالله بن محمد اشرف صدیقی
 تحقیق و تصحیح: منوچهر آراسته
 ناشر: انتشارات قاف مشهد الرضا (ع)
 شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه قطع رقعی
 نوبت چاپ اول: ۱۳۹۲
 تایپ و صفحه آرائی: دریاچه ۰۹۱۵۱۲۵۵۹۹۰
 چاپخانه: دانشگاه فردوسی مشهد
 قیمت: ۵۰۰۰ تومان
 شابک: ۹۶۴-۸۸۵۵-۹۹-۹ ۹۷۸-۹۶۴-۸۸۵۵-۹۹-۹ ISBN
 تلفکس: ۰۵۱۱-۷۶۶۱۲۵۵ - ۰۵۱۱-۲۲۵۱۳۷۰
 تلفن مرکز پخش: ۰۵۱۱-۲۲۵۱۳۷۰
 حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
پیشگفتار	۹
مقدمه مؤلف	۱۲
حرف الف	۱۵
اَبَرِیق، اِزْدَب، اُرْزَه، اَسْتار، اُسْکُوجَه، افریق، اناء، اواقی، اوالقیس و اوالقوس: اوبوواس و اوبوواسین، اُوقیه، اون، ایاب	
حرف الباء	۱۹
باقلاء، باقلای اسکندرانی، باقلای شامی، باقلای مصری، بردار، بردارِ صغیر، برنج، بسطون صغیر، بسطون کبیر، بندقه، بهار، بیلولی، بیختار، پانزده، پشیز و پشیزه، پُل، پنجاه، پول، پولوس، پیسه	
حرف التاء	۲۳
تانک، ترمسه، تسو، تمره، توله	
حرف الثاء	۲۵
ثلاث اصابع	
حرف الجیم	۲۶
جرجر، جره، جرین، جو، جورق جوسقا، جوزن نبطیه، جوزه، جوزه مطاعه، جوزه ملکیه، چهار یک	
حرف الحاء	۲۹
حاما کبیر، حاما صغیر، حبه، حزمه لطیفه، حفنه، حمصه:	
حرف الخاء المعجمه	۳۱
خردله، خرما، خرمه، خرنوبه، خروار، خمیر	

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
------	-------

حرف الـدال ۳۳

دام، دام پخته، دام خام، دام خورد و دام عالمگیری، دام کلان و دام طبی، دانق، درحمی، درهم و درهم، درهم بغلی، درهم تام، درهم طبری، درهم مصری، درهم ناقص، دمری، دورق، دورق، انطاکی، ده تار، دینار

حرف الـذال منجمه ۳۹

ذهب

حرف الـراء ۴۰

راح، رتی، رطل، رطل حجازی، رطل دمشق، رطل شرعی، رطل طبی، رطل عراقی (۱)، رطل عراقی (۲)، رطل مدنی، رطل مکی، رطل هندی، روپیه

حرف الـسین ۴۳

سامونا، سبه، سرخ، سکرجه، سکرجه صغیر، سکرجه کبیر، سکرجه یهودیه، سکوره، سمطیس، سونوقس، سیر، سیر اکبری، سیر جهانگیری، سیر خراسانی، سیر شاهی و سیر طبی، سیر عالمگیری، سیر فرخ شاهی، سیر کابل

حرف الـشین ۴۷

شالچ، شامونا، شتروار، شعیره

حرف الـصاد ۴۹

صاع شرعی، صاع طبی، صاع هاشمی، صایم، صدقه، صدقه صغیره، صوع

حرف الطاء ۵۲

طاقه، طالون یا طالوطن، طالیقون یا طالیقیتون، طسوج، طولون یا طوطون، طوله

فهرست مطالب

عنوان صفحه

حرف العين المهمله ۵۴
عربی

حرف العين المعجمه ۵۵
غارنیکي، غرما و غرمانا

حرف الفاء ۵۶
فرق، فل، فلس، فلنجیار، فلوس، فول، فوانوس، فیجانه

حرف القاف ۵۸
قاشق، قاطونی، قباغ، قبضه (۱)، قبضه (۲)، قبضه (۳)، قبیضه، قدح مصری، قربه،
قرصه، قسط، قسطاس، قسط تیراب، قسط روی، قسط روغن، قسط غسل، قسط
قطری و قسط قیروطی، قسط مصری، قسط مطلق، قفیز، قفیز حجازی، قفیز
حجازی، قفیز هاشمی، قنطار، قوانوس و قوانوسین، قوطولی، قوطیل، قیاسا، قیراط

حرف الکاف ۶۴
کُرد، کُرمه، کرمه شامیه، کُرمه، کسونافی، کَف، کناس، کُوب، کُوزه، کول، کیل،
کیلچه، کیله، گهنگچی

حرف اللام ۶۷
لام، لعقه

حرف المیم ۶۸
ماشه و ماهه و ماهچه، ماطرطیس، مالیطون، مثقال، مثقال شرعی، مثقال صیرفی،
مثقال طیبی، مُد، معروف مد شرعی، مد طبی، مدی، مرزبان، مسطون صغیر، مسطون
کبیر، مشت، مشربه، مصطره، معلقه، مکوک، مکیال، من، منا، من اسکندرانی،

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
من اصری، من تبریزی، من جهانگیری، من خانی، من رومی، من شاه جهانی، من شاهی، من شرعی، من طبی، من قطری، من مصری و من انطاکی، من مکی، مهر جهانی کلکته، مهر جیپوری و اکبری حال و جهانگیری و شاه جهانی حال و عالمگیری، مهر سورتی، مهر معرف	۷۶
حرف النون ناطل، نش، نقده، ناف، نطل	۷۸
حرف الواو ورق، وسق، وشق، وقر، وقیه، وکیل، ویه	۸۰
حرف الهاء هامین، هبه، هون	۸۱
بیان اوزانی که قدمای هندی آن را وضع کرده‌اند و در کتب معتبره خود استعمال نموده خاتمه: در تحویل بعضی اوزان به بعضی	۸۲ ۸۳
ضمیمه	۸۵
* صفحاتی از نسخه‌ی چاپ سنگی متن کتاب	۸۵
* معرفی و شرح منابع و مآخذ کتاب	۸۵
کتاب و رسائل مورد استناد کتاب:	۸۹

پیشگفتار

حق تعالی در قرآن کریم نه بار به واژه‌ی «المیزان» اشاره دارد، که دوبار آن با «الکیل» و دوبار با «المِکْیالَ وَ الْمِیزانَ».

قوله تعالی: «وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَهِ غَيْرُهُ وَلَا تَنْقُصُوا الْمِکْیَالَ وَ الْمِیزَانَ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ یَوْمٍ مُحِیطٍ، وَ يَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِکْیَالَ وَ الْمِیزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَتَّبِعُوا النَّاسَ أَشْیَاءَهُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا فِی الْأَرْضِ مُفْسِدِینَ»^۱

ترجمه: و به سوی اهل مدین، برادرشان شعیب را فرستادیم. گفت: ای قوم من! خدا را بپرستید، برای شما جز او معبودی نیست و پیمانه و ترازو را کم نکنید و به راستی شما را در رفاہ و نعمت می‌بینم و از عذاب روزی فراگیر بر شما بیمناکم.

و ای قوم من! پیمانه و ترازو را به عدل، تمام و کمال دهید و حقوق مردم را کم ندهید و در زمین فساد برپا نکنید.

نکته‌ای که قابل توجه به نظر می‌رسد این‌که عدد اجددی میزان "۱۰۸" «حق» است، و «حق» و «میزان» به معنی با عدالت رفتار کردن خداوند است و این‌که خداوند اعمال بندگان را در میزان (ترازوی عدالت) قرار داده و می‌سنجد. فتدبر.

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَ الْمِیزَانَ لِيُقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ...

به راستی ما پیامبران خود را با دلایل آشکار روانه کردیم و با آن‌ها کتاب و ترازو را فرو فرستادیم تا مردم به عدالت و انصاف برخیزند...

۱- هود (۱۱): آیات ۸۵-۸۴ ترجمه: خلاصه تفاسیر المیزان و نمونه، تحقیق و تلخیص عباس‌پور یوسف، ص ۵۸۶.

۲- حدید (۵۷): ۲۵.

آری! از آن جا که بی عدالتی منشاء نارضایتی مردم است.

حضرت علی علیه السلام خطاب به بازرگانان می فرماید: عنه السلام: یا معشر التجار، قَدِّمُوا السِّخَارَةَ، وَتَبَرَّكُوا بِالسُّهُولَةِ، وَاقْتَرِبُوا مِنَ الْمُتَنَائِعِ، وَتَزَيَّنُوا بِالْجِلْمِ، وَتَنَاهَوْا عَنِ الْبِمِينِ، وَحَاشُوا الْكَذِبَ، وَتَحَافُوا (تَحَافُوا) عَنِ الظُّلْمِ، وَأَنْصِفُوا الْمَظْلُومِينَ، وَلَا تَقْرَبُوا الرُّبَا، وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ، وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَغْنَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ^۳.

امام علی علیه السلام! ای جماعت بازرگانان! پیش از شروع کسب و کار از خداوند خیر و نیکی طلبید و با آسان گیری در معامله از خداوند برکت جوید، به خریداران نزدیک شوید، به زبور بردباری آراسته شوید، از قسم خوردن پرهیزید، از دروغ گفتن دوری کنید، از ستم کردن و اجحاف بترسید، با مظلومان به انصاف و عدالت رفتار کنید و پیرامون ربا نگردید «و پیمان و ترازو را کامل کنید و چیزی از حق مردم فرو نگذارید و روی زمین در گرداب فساد و تبهکاری فرو مروید.

آنچه در پی خواهد آمد رساله ای است در معرفت بعضی اوزان و مقادیر در فقه و طب.

مؤلف در مقدمه ی کتاب توضیح می دهد که در این رساله اوزان و مقادیر معمول و متفق میان فقیهان و طبیبان و لغویان را از کتب معتبره تحقیق کرده و در این رساله گردآورده است و در برخی موارد اختلاف وضعی و اصطلاحی اوزان و مقادیر در میان اقوام را به اشاره خاطر نشان کرده است. وی این رساله را در یک مقدمه و ۲۳ حرف و یک خاتمه تنظیم و در مقدمه سبب اختلاف اوزان را بیان کرده و سپس مباحث کتاب را به ترتیب الفبایی حروف و نیز الفبایی اوزان و مقادیر و در هر حرف مرتب نموده است.

در پایان اوزان قُدمای هندی غیر مستعمل در زمان خود را آورده و به اختصار توضیح می‌دهد و در خاتمه چگونگی تبدیل برخی اوزان و مقادیر به یکدیگر را شرح داده است.

وی از کتاب‌های متنوعی هم استفاده نموده از جمله: قانون و بحرالخواهر و نه‌ایه و قاموس و صحاح و تحفة المؤمنین و کنز اللغات و شرح وقایه و شرح سفر السعادة...، لذا همین امر موجب گردیده تا این کتاب در نوع خود منحصر به فرد محسوب شود.^۴

از آن‌جا که این نسخه در کتاب‌خانه‌های ایران دیده نشده مصحح با هدف احیاء نسخ قدیمی و نشر معارف اسلامی و غنی‌سازی کتابخانه‌های ایران و...، تصویر نسخه‌ای از آن را از کتابخانه‌ای بمبئی هندوستان تهیه و در حد وسع و توان به تصحیح و شرح آن پرداخته است.

اکنون نسخه‌ی حاضر که برای اولین بار در ایران به چاپ می‌رسد. علاوه بر آن‌چه گذشت می‌تواند توجه و نظر مخاطبین عیدیه‌ای از اصناف مختلف، طب سنتی، کارشناسان رسمی دادگستری و... را به خود جلب نموده و موجب غنی‌سازی کتابخانه‌های مراکز علمی و پژوهشی گردد.

شهد الرضا علی

مهدی قربانی: زمستان ۱۳۹۰

۴- رسالة الاوزان و المقادیر، تألیف علامه محمدباقر محمدتقی مجلسی که به مسائل فقهی اوزان پرداخته و هم‌چنین رساله‌ای به عنوان القطبیه فی تحقیق الاوزان الطبیّه، تألیف احمد محمد اشرف علی ۱۳۰۷ ق. در فهرست کتابخانه‌ی ملی ثبت شده است.

مقدمه مؤلف

حمد سپاس لایق کردگاری است که آلاء احساء و نعماء بی‌متهایش در مکائیل او هام نه گنجد. و صلوات و سلام سزاوار مختاری که کثرت فیض و وفور عطایش به موازین افهام نه سنجد. و شایان آل او که معدن جود و نوال و اصحاب او که خزن فضل و کمال اند.

اما بعد چنین گرید گرفتار علل گناه عبدالله بن محمد اشرف صدیقی که چون معرفت بعضی اوزان و مکائیل در فقه و طب ضروری بود و در کتابی و رساله تحریر کافی و بیان وافق او ندیده خواست که هرچه از آن‌ها معمول و متفق علیه میان فقها و اطباء اهل لغت باشد از کتب معتبره تحقیق نموده یکجا فراهم سازد. و در بعضی جا به اشارت اختلافی به حسب وضع و اصطلاح اقوام و غیرهما واقع شده پردازد تا اگر کسی را فائده رسد به دعای خیر یاد کند.

لهذا با وجود قلت و بضاعت و عدم استطاعت این مختصر را ضمن مقدمه و چند حرف مرتب نموده به «تحقیق الاوزان» موسوم ساخت. مامول از کریم کار ساز ذره نواز آنکه مروج و مفید گرداند امید از قاریان با عفو و عطا آن است که سهو و خطا را بر عدم استعداد مؤلف حمل نموده از اصلاح واجبی دریغ ننمایند و ما توفیقی الا بالله.

مقدمه در بیان بعضی امور که دانستن آن پیش از مقصود ضرور است. باید دانست که سبب اختلاف اوزان به حسب وضع آن است، که قدماء از اوزان بر ثقل و خفت فلزات نهاده‌اند و آن به حسب استقراء نه قسم است.

بیت: ذهب فضه نحاس و دانگ و صفر است و شبیه زیبق و رصاص ابیض حدید است.

و فارسی بیت زر و نقره مس باز سرب است و روی برنج است و سیاه و ارزیر و آهن.

پس این اقسام نه جواهر را به طریقی برکشند که هر یک در جثه و حجم برابر باشند بالضرور متفاوت الوزن خواهند بود چنانچه در این قطعه به طریق اشارت بیان فرموده اند.

قطعه:

نه فلزه مستوی الحجم را چون برکشی اختلاف وزن دارد هر یکی بی اشتباه
زر لگن زیق الم اسرب دهن ارزیر چهل فضه مد آمد یکی مس و شبه مه صفره ماه

و در قطعه دیگر معنای آن به تفسیر این ادا نموده اگر چه خالی از خفای نیست

قطعه:

ز روی جثه هفتاد و یک درم سیاه چهل و شش است زارزیر و سی و هشت شمار
ذهب صد است و سرب پنجه و ند آهن چهل برنج و مس چهل و پنج است و نقره پنجه و چهار

و از این جاست صاحب ریاض عالمگیری گفته که اوزان وضع کردند و یکی را درهم سنگ و یکی را درهم سیم و یکی را درهم زر گفتند بنا بر نلزات بود چنانچه از آهن و از نقره و از طلا سه جسم مستوی الحجم گرفتند.

از این به قدر چهل ارزّه به وزن آید و از نقره به وزن پنجاه و چهار ارزّه سنجیده شد شش ارزّه از این سلب کردند تا تقسیم صحیح تواند شد چنانچه گویم دانگ درهم هشت ارزّه است و نصف آن چهار و ربع آن دو و ثمن آن یک ارزّه و از طلا به قدر صد ارزّه به میزان آید و اول را درهم سنگ ده درهم صغیر گفتند و دوم را درهم سیم و درهم متوسط و درهم گفتند بنابراین اخذ

این وزن از نقره و سوم را درهمی و درهم تام و دینار به اعتبار اخذ این وزن از طلا و درهم زر گفتند که حالا به مثقال شیوع دارد.

پس ابتدا نسق وضع چنین بوده و بعد از آن اختلافات واقع شده بنابر نسیان مأخذ وزن و از این جا معلوم شد که حبه و طسوج و قیراط و دانگ نیز به حسب درهم فضی و مثقال ذهبی مختلف می باشد چه اجزای مذکور از درهم کمتر از اجزای مثقال است و آن چه بعضی زعم کرده اند که چون قدری از فضه که در مقدار از تساوی با ذهب داشته باشد بگیرند وزن ذهب سه سبعة زیاده بر وزن فضه باشد خلاف اهل تجربه و قول جمهور است کما مَرَّانِفاً و شبه ایشان از آن جاست که در عهد عمر خطاب درهم را مسکوک ساختند و از هیجده درم هفت مثقال حاصل شد چنانچه در بیان اختلاف درهم خواهد آمد انتباه پوشیده نماند که این فقیر را بعد از استقراء و تنفیش احوال فقهاء و اطباء اسلام و اهل لغت چنین ظاهر گشته که هر جا که درهم در کلام ایشان در ضمن بیان اجزای اوزانی که فرق آن است واقع شده مراد از آن درهم شرعی است لا غیر پس در این مختصر هر جا که در بیان عبارت کتب ایشان نقل شده کنایت از همان درهم باشد فلتیه و بعضی اوزان یونانیه که صحت حروف و حرکات او کما حقه تحقیق نگشته هم چنین نقل آن نموده شد و اوزانی که قدمای هند آن را وضع کرده اند و اکثر از آن در کتب متعارفه این زمان مستعمل نیست در آخر کتاب آورده اند به طریق تحویلات اوزان و امثله در خاتمه مرقوم گشت.